

Számítógépes adatbázis az Egyetemi Könyvtár legrégebbi állományából

Nemcsak a könyveknek, hanem az őket őrző könyvtárosoknak is megvan a sorsuk. S nemcsak életüknek, hanem munkájuknak is sok esetben különös története van.

Az ismertetésre kerülő ún. Antiquissima-állomány (ahogy az Egyetem megalakítása előtt beszerzett anyagot nevezzük) *Dümmerth Dezső* felfedezése, aki az 1960-as évek elején az addigi szakirodalmat cáfolva kiderítette, hogy az Egyetemi Könyvtár genezise a 16. században alapított jezsuita kollégiumok bibliotékájára vezethető vissza. *Vértesy Miklós* ismertette először a könyvtár korai történetének forrásait, majd rekonstruálta az ősnymtatvány-gyűjtemény gyarapodását, amely több ponton kiegészítette *Dümmerth* kutatásait. *Pajkossy Györgyné* és *Pálvölgyi Endre* kiváló tanulmányokat írt a 17–18. századi jezsuita egyetem életéről és könyvtáráról. *Tóth András* munkáiban, majd a *Vértesy*vel közösen írt könyvtártörténetében olvashattunk értékes adatokat az államosított Budára, később Pestre költöztetett könyvtárról. Az 1980-as évek elején *Dümmerth* munkáját folytatta kódextöredékek kutatásával egybekötve *Timkovics Pál*, aki újabb kötetekkel gazdagította az állományt. Legutóbb *Pintér Márta Zsuzsanna* használta fel, igaz főként a 18. századi kéziratos katalógusokat drámatörténeti kutatásra. E tanulmány szerzője nem célzott kutatással, hanem a mindennapi könyvtárosi munka közepette bukkant rá eddig még nem regisztrált antiquissimákra.

Az Egyetemi Könyvtár korai történetének sajátossága közé tartozik, hogy nemcsak az egyetem 1635-ös alapítását megelőző fél évszázadból őrzött meg köteteket, hanem kéziratállományában fellelhető két 17. századi katalógus, mely újabb információkat szolgáltat az akkori könyvállományról. A kiadatlan katalógusoknak a magyar művelődés- és könyvtártörténetben elfoglalt helyét jól jelzi az a lehetőség, hogy segítségükkel sikerülhet a nagyszombati egyetem több mint 5000 kötetes könyvtárát a teljesség igénye nélkül rekonstruálni.

A rekonstrukció három, egymástól elkülöníthető munkafolyamatban történik:

1. A könyvtár állományában meglévő kötetek bibliográfiai és egyedi feltárása.
2. A két kéziratos katalógus szövegkiadása betűhív olvasatban.
3. A források összegezése és adatbázissá formálása.

I

Az első munkafázis, melyet *Dümmerth* kezdett el, a kötetek teljes bibliográfiai feltárásán túl az egyedi jellemzők bemutatására is törekszik. A könyvészeti ellenőrzést szükséges elvégezni az elmúlt évtizedekben előkerült köteteknél is, hiszen a mai segédletekkel feloldható az anonim művek szerzősége, s a hiányos impresszumatatok. Ugyanakkor nem árt elvégezni a kollacionálást a lehetséges kolligátumok, illetve mint ezt egy példán bizonyítani is fogom, a történeti rekonstrukció miatt. *Dümmerth*, s a reá hivatkozó szakirodalom az ősn. 471-et tekintette az első antiquissimának de a possessor-bejegyzéseket tartalmazó, illetve az azt megelőző lap az ősn. 256-ból származott. Az a³ és az a² főlíót

tévesen az előzőhöz kötötték be, valószínűleg 1886-ban, mint az *Kudora Károly* könyvtár egykorú bejegyzéséből feltételezhető. Mindkét ősnymotatvány, *Cicero „Epistolae ad familiares”* című művének velencei kiadását tartalmazza az 1487-es, illetve az 1493-as esztendőből. A más köteteknél is tapasztalt eljárás sejteni engedi, hogy az akkor alapított ősnymotatványtárban igyekeztek teljes példányokat létrehozni az oktatásban oly fontos klasszikusokból. Így kötötték be a tulajdonosi jegyeket tartalmazó oldalt a másik Cicero-kötetbe, mely egyébként nem antiquissima, hiszen 1636-ban szerezték be, ahogy ez az első fólióra írt bejegyzésből látszik. Vértesy Miklós egyébként az 1690-es katalógus alapján jelezte a kérdéses ősnymotatvány esetleges antiquissima-gyűjteménybe való tartozását, ám possessor-bejegyzés hiányában ez csak feltételezés maradt.

A korszak könyvkultúrája jobb megismerésének elengedhetetlen feltétele a kötetek egyedí jellemzőinek a bemutatása. Minden egyes könyvről, a lehetőséghez mérten, az alábbi jellemzőket tartottam fontosnak kiemelni:

A könyv kötése

Az állomány nagy része még az eredeti kötését viseli, általában fehér bőr- vagy pergamenkötést. A később átkötött könyveknél a katalógusok alapján kideríthető a legtöbb esetben az eredeti, 16–17. századi kötése. Az 1632-ben elkezdett könyvtárrendezéssel és katalogizálással párhuzamosan a kötések is ellenőrizték, a bekötetlen vagy sérült kötések újrakötötték, legtöbbször kódexlapokba. Maga *Némethi Jakab*, ennek az időszaknak a könyvtárosa, a J. 1. katalógust is egy ilyen fragmentába kötötte, melynek kötéstáblájáról a könyvkötő árjegyzékét fejtették le. Az oktatáshoz nélkülözhetetlen, nagy mennyiségű könyvet kellett gyorsan bekötni ebben az időben, így a könyvkötő a legolcsóbb alapanyaghoz, a középkori kódexekhez nyúlt. Az Egyetemi Könyvtár töredékeinek kétharmad része liturgikus kódexekből származnak, mely jól mutatja az adott korszakban elavult könyvek sorsát.

A tulajdonosi bejegyzések

A jezsuita rend könyvtárosi gyakorlatában mindig a címlapra ennek hiányában a kiégszító impresszum és szerzőségi adatokkal együtt a következő lapra került egy formulával: a rendház nevével és az összeírás idejével. A possessorok időrendbe állíthatók, néhány kivételtől eltekintve összecsengnek a rendtörténettel, vagyis a jezsuiták znióváraljai, vágsellyei és nagyszombati tartózkodásával. Az egymástól jól elkülöníthető tulajdonosi bejegyzések datálását Dümmerth végezte el. Az első nagyszombati korszakból (1561/1567) eddig nem bukkant fel kötet, valószínűleg az 1567-es tűzvész alkalmával az egész könyvtár elpusztult. A legkorábbi possessor-bejegyzés csak az 1589-nél nem későbbi kiadású könyveknél fordult elő. Ismerve azt a tényt, hogy Znióváralján 1586-ban létesült rendház természetesen könyvtárral felszerelve és a jezsuita kollégiumban a képzés három évvel később indult be, az első bejegyzést 1586/1589 közöttre datálhatjuk. A következő tulajdonosi bejegyzések már a kollégium korszakában keletkeztek, három különböző kézírással. A kollégium 1600-ban a jobban megközelíthető Vágsellyére költözött, Znióváralján rezidencia maradt. Rövid, ám intenzív korszak következett, a szépen fejlődő iskolát Bocskai hadai dúlták széjjel 1605-ben. Az egy évvel később megkötött bécsi béke kimondta, hogy a rend nem birtokolhat többé javakat az országban. A könyvtár rövid bécsi tartózkodás után 1607-ben ismét Nagyszombatba került, ám a kollégium megnyitására még nyolc évet várni kellett. *Forgách Ferenc* mellett már ekkor ott tartózkodott állandóan két jezsuita: *Pázmány Péter* és *Dobokay Sándor*, a vágsellyei kollégium rektora, akiket a provinciális a turóci prépostság elveszett birtokainak ügyeiért küldött az esztergomi érsek mellé. Előkerült hat könyv, melyben még a kollégium megnyitása előtt (1612–1615) szerepelt tulajdonosi jegyként Nagyszombat neve, melyet a jezsuiták tudatos felkészülésének és előrelátásának tudhatunk be.

Különös és zavarba ejtő ugyanakkor *Johann Varennio Syntaxis linguae graecae* című kötete kölni kiadásának (1576) harmadik possessor-bejegyzése: „Collegij Tyrnaviensis S. J. Catalogo Inscriptus Anno 1600”. Ebben az időben csak Vágsellyén működött jezsuita kollégium, Nagyszombatban pedig nem; 1615-ben költözött vissza Pázmány rendtársaival. A bejegyzés (nagy valószínűséggel) *Szentiványi Márton* kezétől származik, aki 1690-ben fogott hozzá a könyvtár rendezéséhez. Több antiquissima-kötetnél találtunk az ő kezével bejegyzést, ám egy kivétellel ezek mindig az 1632-es évre vonatkoznak. A kivétel a tournoni jezsuita akadémia *Vergilius thesaurusa* (1588). Itt Dümmerth feltételezése szerint az 5. possessor-kéz Szentiványié, aki ezt 1690-ben írta a címlapra. Ennek ellentmond, hogy szerepel tulajdonosként a vágsellyei rendház 1600-as évszámmal, majd Némethi Jakab 1632-es bejegyzése: „Collegij Tyrnaviensis”. Miért tűntette fel Nagyszombatot még egyszer Szentiványi ezen a köteten, mikor már ott szerepelt Némethi bejegyzése, illetve miért írt vágsellyei dátumot a fent leírt kötet elejére 1690-ben? Az elírás (ti. 1690), ismerte Szentiványi precizitását, két esetben nem valószínű. Mindenesetre eddig két olyan kötet került elő, ahol együtt szerepel Nagyszombat neve az 1600-as évszámmal.

Fontos kérdés, hogy azok a könyvek, amelyeket a rend nem közvetlenül szerzett be hanem ajándékozás során vagy más módon került a birtokába, eredetileg kinek a tulajdonában volt. Külön története van annak a néhány kötetnek, amelyek a kolozsvári jezsuita egyetem könyvtárából kerültek Nagyszombatba. A szakirodalom által ismert öt kötet valószínűsíti azt a feltételezést, hogy a kolozsvári könyvtár jó néhány darabja a rend Erdélyből való kiűzése után Nagyszombatban talált helyet. Az 1588-as medgyesi országgyűlésen a protestáns rendek kikényszerítették a jezsuiták Erdélyből való kitiltását. A jelentős értékkel bíró vagyonért versengés indult az osztrák és a lengyel rendtartomány között. Az osztrák provinciális a Znióváralján lassan beinduló kollégium számára egyebek mellett a könyveket kívánta megszerezni, biztosítva az erdélyi kollégiumok részére a visszaváltás jogát. Ugyanakkor a lengyelek, attól félve, hogy az osztrákok elsikkasztják ezt a vagyont, arra hivatkoztak, hogy az erdélyi misszió és a kolozsvári kollégium a lengyel rendtartományhoz tartozott. Ebben az időben a kolozsvári könyvtár egy részét Leleszen őrizték, s így történhetett meg, hogy *Szántó Arator István* önhatalmúlag a turóci és a vágsellyei rendháznak juttatott belőle köteteket. Néhány évvel később, 1595-ben a gyulafehérvári országgyűlés érvénytelenítette a medgyesi végzést, s visszaadta a jezsuita rend teljes vagyonát, engedélyezte az iskolák megnyitását. *Alfonz Carillo* már 1591-től mindent megtett annak érdekében, hogy a széthordott vagyont köztük a könyveket visszaszerezze. Panaszt emelt Szántó intézkedései miatt, majd kérte az osztrák provinciális, hogy a Bécsbe, Znióváraljára és Vágsellyére vitt köteteket juttassák vissza. Elképzelhető, hogy a nagy sietség miatt nem kolozsvári provenienciájú könyvek is belekerültek a visszaszolgáltatott anyagba, mert a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban ma is őrznek egy kötetet, amely a possessor-bejegyzés tanúsága szerint a turóci jezsuita rendháze volt az 1586–1595 közötti időben.

A városi polgárok közül ketten járultak hozzá, több kötettel, a kollégium könyvtárához: *Vályi János* és *Partigner Gáspár* városi tanácsos. *Káldy Ferenc* országgyűlési követ, aki 1602-ben Vágsellyén a Mária-kongregáció tagja volt, néhány könyvet adományozott a könyvtárnak. A bejegyzések szerint nemcsak ő, hanem barátai is olvasták-forgatták a köteteket. Jelentős gyarapítás volt a katolikus főpapság részéről is. *Oláh Miklós* (1493–1568) esztergomi érsek bibliotékájából mindössze egy kötetet őriz az Egyetemi Könyvtár, ám a jezsuiták magyarországi (újra)letelepítésének másik két szereplője, *Forgách Ferenc* (1566–1615) esztergomi érsek és *Telegdi Miklós* (1535–1586) pécsi püspök possessorai is olvashatók néhány kötet címlapján. Ismert *Novák Miklós* (meghalt 1636-ban) esztergomi kanonok, *Szuhai István* (1551–1607) nyitrai püspök és *Babóthy Ferenc* (meghalt 1632-ben) esztergomi kanonok kötődése Nagyszombathoz, így egy-egy

kötet bekerült a gyűjteménybe. *Francesco Barberini* (1597–1679) bíboros, a római Barberini-gyűjtemény alapítójának a könyvadománya ritka kivételként áll a sorban. Érdemes még megemlíteni *Thurzó György* (1567–1616) nádor, illetve *Kovácsóczy Farkas* (1540–1594) erdélyi kancellár tulajdonában volt könyveket, amelyek mutatják a beszerzések sokszínűségét.

A használatra vonatkozó adatok

Jelzem a használat mélységét és formáját. Fontos kideríteni, hogy tulajdonosa végig-olvasta a könyvet vagy csak belenézett. Gyakori a tartalmi kiemelés és megjegyzés a margón. Néhányszor, főleg neves tulajdonos esetében, találtunk család- vagy a magyar történehez kapcsolódó feljegyzéseket. Az eddigi vizsgálatok nem hoztak új eredményeket az olvasmánytörténetben; az olvasók természetesen inkább negyed- és nyolcadrésű köteteket forgattak, mint súlyos fóliánsokat, latin klasszikusokból sajátították el a grammatikai ismereteket és jó néhány, főleg a kézikönyvek kategóriájába tartozó művek forgatásánál, érvényesültek gyakorlati szempontok. Érdekes megfigyelni a jezsuiták cenzúrázási szokását néhány kötetben, protestáns szerző vagy szellemi közreműködő (pl. *Philipp Melancthon*) nevének áthúzását vagy kivakarását a címlapon. *Janus Pannonius* híres művének (*Zsámboki kiadása*: Bécs, 1569) pajzán epigrammáit betintázták, illetve a *Giovanni Valeriano Hieroglyphica* (Lyon, 1594) című művében található akt-metszeteket retusálták.

Külön története van annak a néhány kötetnek, amelyek a kolozsvári jezsuita egyetem könyvtárából kerültek Nagyszombatba. A szakirodalom által ismert öt kötet valószínűsíti azt a feltételezést, hogy a kolozsvári könyvtár jó néhány darabja a rend Erdélyből való kiűzése után Nagyszombatban talált helyet. Az 1588-as medgyesi országgyűlésen a protestáns rendek kikényszerítették a jezsuiták Erdélyből való kitiltását. A jelentős értékkel bíró vagyoneért versengés indult az osztrák és a lengyel rendtartomány között.

Jegyzetek és a bibliográfia

A könyvről szóló szakirodalom hivatkozásai szerepelnek együtt az esetleges tulajdonosok életrajzi adataival és a könyv hányódásának történetével, ha az rekonstruálható. Példaként álljon itt *Kempis Tamás Krisztus követése* című munkája (Lyon 1587), mely Znióváralján maradt a 17. században, nem került a vágsellyei és a nagyszombati rendház könyvtárába. Majd a budai kapucinusok bibliotékájában bukkant fel, s innen került az 1950-es években az Egyetemi Könyvtárba. Ugyanakkor érdekes a hazai nyomtatású *Confessionale* története is. Dümmerth tanulmányában téves nyomdahellyel szerepelt. Hiba volt Vértesy megállapítása is, csak egy példány került a könyvtárba a 18. századi abolíciókor (a lepoglavai pálos kolostor kötete), a másik szintén nagyszombati volt, 1632-ben írták össze. Az eredetileg ősny. 44. jelzet alatt található kötetet 1927-ben elcserélték a berlini Staatbibliothek öt ősnyomtatványára és egy RMK-ra. Meglepő, hogy az J 2. katalógusban csak három 16. századi *Confessionale* található, ősnyomtatvány egy sem.

II

A második munkafázis a két katalógus szövegkiadása betűhív olvasatban A tulajdonosi bejegyzésekből feltételezhető, hogy a znióváraljai és a vágsellyei korszakban is volt katalógusa a könyvtárnak, ám ezek az 1605-ös menekülés következtében elpusztulhattak.

Így az egyetem alapítását megelőző időben az oktatáshoz oly nélkülözhetetlen könyvtár előfeltételévé vált egy használható katalógus készítése. A ránk maradt katalógus datálatlan és csonka. Ám a könyvtár rekonstruálása itt siet a segítségünkre, az antiquissima-kötetek megőrizték az összeírás időpontját: 1632, illetve találunk közöttük olyan köteteket, melyek leírása a ma már hiányzó oldalakon lehetett. Dümmerth Némethi Jakab személyében ismerte fel a kézirat készítőjét, aki hozzávetőlegesen 1500 kötet katalogizálását végezte el. A szerzőket keresztneveinek alfabetikus sorrendjében tünteti fel, jelzi a kolligátumokat is, így lehetővé válhat a ma már csonka vagy szétszedett kötetek rekonstruálása. Ezzel a módszerrel sikerült *Jan Dantyszek*, *Báthory András* és *Háportoni Forró Pál* tulajdonában lévő, majd később a nagyszombati jezsuitákhoz került kötet valamikor meglévő egységét legalábbis hipotetikusán helyreállítani. Az Egyetemi Könyvtárban a 19. század folyamán, rosszul felfogott állománygyarapítási és gyűjteménynövelési céllal szedtek szét kolligátumokat, mert ősnymtatványt, RMK-t tartalmazott, vagy mint a Cicero-kötet is bizonyítja, igyekeztek csak a szöveget figyelembe véve teljes művet összerakni.

1690-ben katalogizálja Szentiványi Márton az akkor már 5500 kötetesre duzzadt állományt, s itt a vezetéknevek szerepelnek alfabetikus sorrendben, minden betűnél 23 tudományszakkal. A rendkívül precíz leírások mellett a könyvtáros feltüntette a beszerzés ésvagy összeírás időpontját is. Ez az adatsor egyedülálló lehetőséget biztosít számunkra, a nyomtatás éve és a beszerzés dátuma közötti ún. *késési index* ilyen hatalmas forrásmennyiség esetében már alkalmas arra, hogy a rend állománygyarapítási trendjének változásait szemléltethessük. A szövegkiadás során számos példával találkozhattam, mikor ez a késési index nullával azonos, tehát még a nyomtatás évében sikerült a kötetet megszerezni.

A későbbiekben tanulságos lesz az egyes tudományszakok beszerzési indexét a feltárt bibliográfiai tételek tárgyszavaival összevetni. Szentiványi pontos katalogizálása alkalmas a még könyvraktárak mélyén fekvő kötetek nyomra vezetésére, illetve a már nem létező könyvek identifikálására. Erre a munkafolyamatra azért is szükség van, mert valószínűleg kevés könyvvel bővíthetjük tovább az antiquissima-gyűjteményt. Számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy az évszázadok során a könyvtár régi anyaga több ok miatt erősen lecsökkent. 1605-ben Bocskai közeledtével a menekített könyvanyag egy része a Dunába veszik. A legenda szerint, amit egyébként a szakirodalom cáfol, 1774-ben a tutajjal költöztetett állomány egy része szintén a folyóba került. Ugyanakkor biztosan tudjuk, hogy a költözést megelőzően nagyarányú selejtezést vittek végbe, a könyvek egy része Nagyszombatban maradt, illetve a környékbeli lelkészkező papság között osztották szét. Ismert az a feltételezés is, hogy a legnagyobb bibliofil értékeket Bécsbe vitték, ám erre tárgyi bizonyíték nincs. 1787–1797 között hét árverést rendeztek, melyek során körülbelül húszezer kötet található gazdára. E köteteket külföldi antikváriusok vásárolták meg, ez a magyarázata, hogy az elkövetkező évszázadokban kevés nagyszombati tulajdonú könyv került az Egyetemi Könyvtár állományába szekularizáció, aukció vagy ajándékozás formájában.

A katalógusok szövegkiadása lehetővé teszi, hogy a 16–17. századi nyomdatermelésünkről való ismeret néhány szerény adattal bővüljön. Állításomat ismét egy jellemző példával illusztrálnám. Az 1632-es katalógus egyértelműen szerzőként tünteti fel *Pálffy Katát* (1542–1616), *Illésházy István* nádor özvegyét, kinek két művét megnevezi: *Pönitencianak tüköre* (Bártfa 1626) és *Beszédek magyarul* (Bártfa 1626). Az első nyomtatvány a bibliográfiákból ismert, fordítóját, aki német eredetiből dolgozott, eddig nem azonosítottuk. A másik könyv ismeretlen ez idáig, feltehetően szintén a Klösz-nyomda terméke volt. Mivel a szóban forgó kötet egyetlen, csonka példányban csak az Egyetemi Könyvtárban található meg, feltételezhetjük a kötet antiquissima voltát. A katolikus elmélkedés ajánlása *Thurzó III. Kristóf* özvegyének *Erdődy Zsuzsannának* szól. A Pálffykat a Bakócz családdal rokonságba kerülve felvették az *erdődi* előnevet, tehát Pálffy Kata és Erdődy Zsuzsanna között rokonsági kapcsolat is létezett. Az 1690-es katalógus is gazdag eddig nem regisztrált hungarikákban, elég csak megemlítenem, hogy adatai szerint

1483-ban Velencében is adtak ki magyar krónikát. Szentiványi jelzi, más ősnymtatványokhoz képest szokatlanul, hogy a könyv „Typo Veteri”. Nem tudjuk, hogy ez a Hess-féle budai krónikát vagy a Thuróczi által frott magyar történetet jelöli, esetleg egy harmadik műről van szó.

III

A harmadik munkafázis az adatbázis létrehozása lesz.

A számítógépes adatbázisok felhasználása a különböző állomány-egységek rögzítésére csak az elmúlt évtizedben kezdődött el. Egy később elkészülő egységes adatbázis felépítése a különböző szoftverek és nemzeti szabványok miatt egyre későbbre tolódik. Egy régi könyves adatbázis egy hagyományos katalógushoz képest lényegesen több ismeretet képes hordozni. Az adatbázis feltöltése – mint a legkomolyabb művelet egyike – két módon történhet: vagy a már meglévő katalógust viszik át számítógépre (szkennerrel), vagy a retrospektív katalogizálás során, minden egyes kötetet kézbe véve, új feltárási szempontokat kialakítva. Az első mellett a gyorsaság, a második mellett a pontosság szól.

1. Az első lépésként a könyv bibliográfiai tulajdonságait tárjuk fel. A keresési lehetőség a következőképpen oszlik meg, kiemelve egy lehetséges mezőt: A szerző (Cicero, M.T.) esetében kereshetünk a mű címére (*Epistolae ad familiares*), formátumára (folio), a kiadási helyére (Velence), a kiadás idejére (1487), a kiadójára (*Andreas de Paltasichis*), megadhatunk tárgyszavakat (latin irodalom), és a mű nyelvét (latin). Az adatbázis értékét nagyban növelni fogja, hogy az összetett keresések révén néhány művelődéstörténeti mozzanat is adatolható lesz. Reményünk szerint bemutatható lesz például időrendi sorrendben Cicero minden művének akár velencei, akár párizsi vagy más kiadása. Megfigyelhetjük, hogy a formátum változásai miképpen illeszkednek az európai nyomtatás irányvonalába, nevezetesen hogyan csökken a könyvek mérete, milyen módon válnak a latin és görög klasszikusok fóliáns kiadásai „zsebben viselésre alkalmas könyvecskévé”. A szerző, a tárgyszavak és a mű nyelvének a kombinációjával megismerhetjük egyes nyomdák kiadási politikáját, a adott szerzők milyen műveit részesítették előnyben a sajtó alá rendezésekor. Természetesen úgy gondoljuk, hogy a szakirodalom által megírt tényekhez csak apró adalékokat nyújthatunk, például a nagyszombati egyetemi könyvtár *beszerezési stratégiáját*.

2. A második lépés a két kéziratos katalógus címléírásának egymáshoz illesztése, amely további kérdéseket vet fel. Tanulságos a két katalogizálás közti különbség (ha van ilyen) összevetése. Több esetben nem tudtuk beazonosítani a kérdéses szerzők egyes kiadásait. Furcsa, hogy a ma is megtalálható spanyol nyelvű *Ovidius-kiadás* (Antwerpen 1551) nem szerepel az 1632-es katalógusban, pedig antiquissima, 1615-ben szerezte be a nagyszombati kollégium. Ugyancsak meglepő a magyarországi kiadású *Confessionale* esete is, hiszen 1633-ban katalogizálták, viszont az 1690-es katalógusban egy példányára sem bukkantunk rá, jóllehet két kötetnek is kellene szerepelnie. Lehet, hogy Szentiványi, eltévesztve az impresszum évét, 16. századi nyomtatványként írta le. Mindenesetre ez a műveletsor jól mutatja, hogy a ma is létező könyvek feltárással együtt a katalógusok adatai adnak árnyaltabb képet a korabeli állományról. Szándékunkban áll feltüntetni minden egyes kötetnek a jezsuita szakrendjét, ezzel is hangsúlyozva a rend tudományfelosztásának fontosságát.

3. A harmadik lépés a könyvek egyedi tulajdonságainak az elemzése lesz. Megkíséreljük csak az adott könyvre vonatkozó adatok összetett vállatását. A könyvkötés művészettörténeti jelentőségén túl, komplex elemzésre nem alkalmas. Nincs releváns értéke például annak a kérdésnek, hogy volt-e olyan *Justus Lipsius*-kiadás, amelyet vörös bőrbe kötöttek. Ezzel szemben rendkívül fontos meg tudni, hogy az adott könyvnek ki(k) volt(ak) a birtokosa(i), milyen mélységben és milyen formában használták, mikor katalogizálták

először. A már említett *Sokolowski*-mű tulajdonosa volt Kovacsóczy Farkas, a znióváraljai jezsuita kollégium illetve a 17. században rezidencia. Használatára nincs adatunk. 1590 után, vagyis a turóci jezsuita kollégium megnyitása után szerezték be, feltehetően az erdélyi kancellár kivégzése (1594) előtt. A kötetnek az ún. késési indexe hét év, ami a megmaradt állományt, illetve a 16. század körülményeit ismerve alacsonynak mondható.

4. Ezután következhetne a három lépés eredményeinek az összeillesztése. Optimális esetben körülbelül 5000 könyv azonosítását tudjuk elvégezni. Ebből az adathalmazból megközelítőleg 1000 kötet az 1632-es katalógusban is szerepel, vagyis metszete annak a két bázisnak, amelyek újabb információkat szolgáltatnak az adott könyvekről. Hozzávetőlegesen 250 könyv ma is megtalálható az antiquissima-állományban, s ezek többsége szerepel mind a két kéziratos katalógusban.

Az adatbázis létrehozása és az adatbázis-kezelő rendszer kiválasztása előtt tisztáznunk kellett néhány problémát (lásd a kiemelést!):

1. Adattartalom:

Milyen adatokat akarunk felvinni s ehhez milyen mezőket kell definiálnunk (pl. szerzőségi adatok, cím, kiadás stb.)

Az adatmennyiség nagysága, hány dokumentum kerül feldolgozásra, milyen mélységben kívánjuk a dokumentumokat feltárni (pl. bibliográfiai leírás, rövid tartalmi feltárás stb.)

2. Adatmezők:

Hány karaktert tartalmazzanak, változó vagy azonos hosszúságúak legyenek-e az egyes adatmezők?

3. Karakterkészlet:

Milyen karakterkészletet kell kezelnie a rendszernek (pl. magyar karakterek, számok)

4. Műveletek:

Milyen műveleteket akarunk a segítségével elvégezni? Pl. adatok rögzítése, javítása, törlése, visszakeresés (egyszerű, összetett), statisztikák készítése.

5. Hardver igények:

Milyen számítógépen fut (PC, nagygépek), illetve elérhető-e majdan hálózaton keresztül?

Olyan adatbázis-kezelőre volt tehát szükségünk, amely személyi számítógépre telepíthető, több ezer rekord tárolására alkalmas (kb. 5000 dokumentumról tárnánk fel adatokat), egyszerűen kezelhető, lehetőleg magyar felülettel rendelkezzen, a törzsfájl folyamatosan frissíthető legyen, az általa létrehozott adatok konvertálhatók legyenek más adatbázisokba, s a létrejövő adatbázis mind lokálisan, mind hálózaton keresztül elérhető legyen.

Az igények felmérése után a Micro-ISIS szöveges adatbáziskezelő rendszert választottuk. Igaz ugyan, az Egyetemi Könyvtár rendelkezik saját integrált könyvtári rendszerrel, de mivel ez még nem üzemképes, így a munkát az ISIS-sel kezdenénk el. Terveink szerint az így létrejövő adatbázis később a Dynix-Horizon részévé válna.

A program változó hosszúságú mezőket képes kezelni. Régi könyvek esetén ez igen fontos lehet, hiszen a négy karakterből álló *kiadás éve* mező nem lehet azonos hosszúságú például a jóval több karakterből álló *mű címe* mező hosszúságával. Logikusan felépített menürendszerrel dolgozik, a főmenüből indíthatók a különböző

szolgáltatások. Igen nagy előnye, az előre megtervezett adatmodell (rekordszerkezet, úrlap, megjelenítő és nyomtatási formátum, indexfájl) a program futása közben is módosítható. A szoftver új verziójával lehetővé vált az invertált fájlba való közvetlen betekintés, a szabad szövegkeresés és az alapvető matematikai műveletek elvégzése. Többszemontú visszakeresést biztosít például a cím, szerzőségi, a kiadási és a terjedelmi adatok, valamint a tárgyszó, a nyelv és ezek bármilyen kombinációja szerint. Néhány adat:

1. Maximális rekordhossz: 8000 karakter. – 2. A mezők maximális száma egy rekordban: 200. – 3. A kereshető elemek sorainak maximális száma: 200. – 4. Több mint 16 millió rekordot tartalmazhat.

A rekord szerkezetének létrehozása: A szakirodalomban kiemelten tárgyalt problémák az adatbázisunk létrehozása során bennünket sem kerültek el. A régi nyomtatványok mint speciális dokumentumok speciális rekord-szerkezetet igényeltek. Az eddig elvégzett kutatómunka, a gyűjtemény sajátosságai, az egyéb régi könyves adat-

bázisok rekordszerkezetének megismerése, valamint az akadémiai Könyvtörténeti Bizottság által kidolgozott adatelemlék alapján a következő adatmezőket definiáltuk:

1. Raktári jelzet. A nyomtatvány raktári jelzete, leltári jelzete.
2. A szerző neve. A könyvben szereplő, valamint az egységesített forma is.
3. A mű címe. A címoldalról betűhíven írunk le, ha nagyon hosszú a szöveg lerövidítjük és a megjegyzések-nél tárjuk fel. A vagylagos címeket, a párhuzamos címeket és az egyéb címadatokat a főcím részeként írjuk le. Itt tüntetjük fel a kiadásjelzést is.
4. A megjelenés helye. A könyvben szereplő formában (az adatforrásban megadott helyesírással és nyelvtani esetben), valamint szögletes zárójelben az egységesített formát is feltárjuk.
5. A nyomdász vagy kiadó neve.
6. A megjelenés ideje. Arab számmal, az anno és egyéb kifejezések elhagyásával írjuk át.
7. Formátum.
8. A kiadásazonosítás adatai.
9. A kötetben található, szignált, kézíratos bejegyzések, pccsétek, ex librisek, lényegesebb margináliák betűhű leírását datálással.
10. A possessor-bejegyzésekből kiemelt személy- és intézménynevek egységesített formában.
11. Összeírás.
12. Késési index.
13. A mű tárgyszavai. Megpróbálunk olyan tárgyszavakat használni, ahogyan feltételezhetően az olvasó a katalógusban keresni fogja azokat. Tárgyszókatalógusunkat az RMNY rendszerére építettük, amely azonban valószínűleg a feltöltés során módosulni fog.
14. A jezsuiták által adott tárgyszavak.
15. A mű nyelve.
16. Terjedelmi adatok – itt a dokumentumnak megfelelően oldal- vagy lapszámozást adunk, az arab és római számokat a kiadvány szerint közöljük, a számozatlan oldalakat szögletes zárójelben arab számmal tüntetjük fel.
17. Megjegyzések.

Milyen összetett keresésekre adnának lehetőséget ezek a mezők? A leltári szám, a kiadás-azonosítás adatait, valamint az oldalszámot leszámítva bármely többi mezőt kombinálhatjuk egymással, a Boole-operátorok segítségével. Megtudhatjuk, hogy *Arisztotelész Metafizikájának* létezik olyan kiadása, melyet Lyonban 1586-ban nyomtattak és eredeti vörös bőrkötésben ma is megtalálható az Egyetemi Könyvtár régi gyűjteményében, szerepel a két kézíratos katalógusunkban, illetve egy felvidéki neosztoikus értelmiségi kör (*Káldy Ferenc* és barátai) olvassatta, tartalmi kiemelésekkel látta el a 16. század utolsó évtizedeiben.

Az egyes rekordokhoz mellékelnénk a címlap másolatát is. Az adatbázis elkészülte után, a hazai és külföldi példákhoz hasonlóan, szeretnénk azt az Interneteten keresztül is elérhetővé tenni, Telnet hívással, valamint WWW felületen keresztül egyaránt.

Irodalom

- CSAPODI CSABA-TÓTH ANDRÁS-VÉRTESY MIKLÓS: *Magyar könyvtártörténet*. Bp. 1987. 104–105. old.
- DÜMMERTH DEZSŐ: *A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése*. Magyar Könyvszemle, (továbbiakban: MKSz) 79. (1963) 43–58. old.
- DÜMMERTH DEZSŐ: *A budapesti Egyetemi Könyvtár állományának alapjai*. MKSz 80. (1964) 292–309. old.
- DÜMMERTH DEZSŐ: *Az Antiquissima-gyűjtemény III. kollekcója*. = Egyetemi Könyvtár Kézírártára, Ms G 843.
- PAJKOSSY GYÖRGYNÉ: *Az Egyetemi Könyvtár története 1690–1774*. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyve IV. Bp. 1968. 63–88. old.
- PÁLVÖLGYI ENDRE: *Az Egyetemi Könyvtár 17–18. századi katalógusai*. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyve IV. Bp. 1968. 25–61. old.
- PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA: *A budapesti Egyetemi Könyvtár jezsuita könyvjegyzékeinek drámakötetei*. MKSz 106. (1990) 139–147. old.
- TÓTH ANDRÁS-VÉRTESY MIKLÓS: *A budapesti Egyetemi Könyvtár története (1561–1944)*. Bp. 1982. 125. old.
- Fragmenta latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis. Recensuit Ladislaus Mezey. Bp. 1983.
- VÉRTESY MIKLÓS: *Az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusa*. MKSz 73. (1957) 368–372. old.
- VÉRTESY MIKLÓS: *Az Egyetemi Könyvtár ősnomtatvány-gyűjteményének története*. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyve II. Bp. 1964. 109–126. old.